

Adam Zbieranek (autor korespondencyjny)

prokurator Prokuratury Rejonowej Kraków Śródmieście Wschód w Krakowie

adamzbieranek@wp.pl

Justyna Szostek

psycholog, Uniwersytet Śląski w Katowicach

Zastosowanie kryteriów treściowych do analizy zeznań a odtworzenie kontekstu zdarzenia przez świadka

Streszczenie

Przyczynkiem do napisania niniejszego artykułu była świadomość braku obiektywnych kryteriów oceny zeznań, które uwzględniałyby warunki, w jakich zeznanie zostało uzyskane. W celu określenia, czy zasadne jest zgłębianie takiej ścieżki badawczej, przeprowadzono badanie eksperymentalne. Z uwagi na fakt, że obowiązujący model przesłuchania świadków opierający się na zasadzie swobodnej relacji nie pozwala na uzyskanie materiału dowodowego wystarczająco satysfakcjonującego dla dokonania prawdziwych i pełnych ustaleń faktycznych, postanowiono podczas eksperymentu porównać zeznania uzyskane za pomocą metody swobodnej relacji oraz za pomocą metody Cognitive Interview. Następnie zeznania uzyskane w wyniku przeprowadzonego eksperymentu poddano analizie za pomocą wybranych metod opartych na kryteriach treściowych, tj. Reality Monitoring, Statement Validity Assessment, Multivariable Adult's Statement Assessment Model, które zgodnie z założeniami mają stanowić narzędzia przydatne do ustalenia psychologicznych uwarunkowań wiarygodności osobowych środków dowodowych. Uzyskane wyniki potwierdziły założenia autorów.

Słowa kluczowe Cognitive Interview, kryteria oceny wiarygodności, analiza treści zeznania, swoboda oceny dowodów

Wstęp

Zdecydowana większość rozstrzygnięć zapadających w procesie karnym jest ukształtowana na podstawie osobowych środków dowodowych, które stanowią zeznania świadków, wyjaśnienia podejrzanych, oskarżonych, a także ustne opinie biegłych. Ocena tychże, jakkolwiek pozostająca pod ochroną art. 7 k.p.k., zmierza do osiągnięcia kluczowej dla procesu karnego, a wyrażonej w art. 2 § 2 k.p.k., zasady prawdy materialnej. Zgodnie z tą zasadą podstawę wszelkich rozstrzygnięć powinny stanowić prawdziwe ustalenia faktyczne. Przepis ten ma charakter ogólnej dyrektywy, z której wynikają dwie bardziej szczegółowe, mianowicie organy procesowe obowiązane są do podejmowania wszelkich starań, aby ich ustalenia były zgodne z prawdą oraz organ procesowy sprawujący kontrolę judykacyjną zobowiązany jest do sprawdzenia, czy organ, który wydał zaskarżone orzeczenie, poczynił prawdziwe ustalenia faktyczne. Gwarrantami zasady prawdy materialnej są:

- obowiązek inicjatywy dowodowej spoczywający na organach procesowych, niezależnie od zachowania się stron procesowych

- kontrydiktoryjność rozprawy sądowej i jej elementy w postępowaniu przygotowawczym
- koncentracja czasowa i miejscowa procesu w czasie rozprawy sądowej i ustawowe okresy postępowania przygotowawczego
- kontrola sądowa postępowania przygotowawczego
- kolegalność sądu i udział w sądeniu przedstawicieli społeczeństwa
- celowość prakseologiczna form czynności procesowych będąca wynikiem doświadczeń ludzkich i wskazań nauki
- system środków zaskarżania decyzji procesowych [1, s. 225]

Ocena materiału dowodowego, realizowana przez przypisywanie waloru wiarygodności określonym zeznaniom czy też wyjaśnieniom, dokonywana jest zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodowej. Zgodnie z art. 7 k.p.k. organy postępowania kształtują przekonanie na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów ocenianych swobodnie z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego. Skoro obowiązująca

procedura nie ustala legalnej oceny dowodów, oznacza to wyłączenie paremii rzymskiej jeden świadek to żaden świadek i umożliwia oparcie skazania nawet na zeznaniach jednego świadka, byle ocena tego dowodu była rzeczowa i logiczna oraz nie wkraczała w sferę dowolności [2]. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że wyrażone w art. 7 k.p.k. nakazy odnoszą się nie tylko do zagadnień sensu stricte związanych z problematyką prawniczą, lecz również zakładają możliwość, a nawet konieczność czerpania wiedzy z nauk pozaprawnych. Dokonując oceny materiału dowodowego, decydent procesowy musi mieć na względzie, że z psychologicznego punktu widzenia istnieje kilka wskaźników werbalnych lub związanych z tzw. mową pośrednią bądź mową ciała, które mogą świadczyć o celowym ukrywaniu prawdy przez świadka i kłamliwości jego zeznań (posługiwanie się przejęzyczeniami, wypowiedziami wymijającymi i pokrętnymi, używanie mniejszej liczby słów, podawanie mniejszej liczby szczegółów, nadmierne generalizowanie). Pamięć ludzka ma charakter generatywny, a nie jest wierną kopią rzeczywistości, co sprawia, że jest ona podatna na zniekształcenia. Wskazać też trzeba i na to, że świadkowie relacjonujący poszczególne zdarzenia w różnym stopniu mogą być w nie emocjonalnie zaangażowani, obserwują je z różnej perspektywy, co może powodować u każdego z nich częściowo odmienną rejestrację w pamięci komunikatów o nim. Dlatego też nie sposób falsyfikować poszczególnych depozycji tylko dlatego, że nie są one wierne, jeśli zważyć, że były one składane po upływie różnego czasu [3].

Ocena materiału dowodowego zwłaszcza w zakresie przyznania bądź odmowy przyznania waloru wiarygodności zeznaniom świadków oraz wyjaśnieniom podejrzanych, oskarżonych pozostaje zatem kwestią o fundamentalnym znaczeniu. Jest to tym bardziej istotne, że w praktyce niejednokrotnie zdarzają się sytuacje, w których jedynymi dowodami w sprawie są z jednej strony zeznania pokrzywdzonego, a z drugiej wyjaśnienia podejrzanego, oskarżonego. W takiej sytuacji fakt przypisania wiary zeznaniom bądź wyjaśnieniom musi być wnikliwie wyjaśniony. Nie istnieje żadna reguła dowodowa, która uzasadniałaby pogląd, że zeznania jedynego świadka są niewystarczającą podstawą do skazania, podobnie jak niedopuszczalne jest wartościowanie zeznań w zależności od zajmowanej pozycji społecznej świadka czy pełnionej przezeń funkcji publicznej. Rzecz w tym, że taki jedyny dowód nie może stać w sprzeczności z innymi wiarygodnymi dowodami, które nie mają wprawdzie znaczenia decydującego dla odpowiedzialności oskarżonego, ale stanowią podstawę weryfikacji ustaleń faktycznych odnoszących się do określonych fragmentów zdarzenia [4].

Powodem, dla którego autorzy niniejszego artykułu przeprowadzili przedstawione w dalszej części badania,

była świadomość braku obiektywnych kryteriów oceny zeznań, których spełnienie mogłoby warunkować przypisanie zeznaniom świadków waloru wiarygodności. Z uwagi na fakt, że obowiązujący model przesłuchania świadków i podejrzanych (oskarżonych) opierający się na zasadzie swobodnej relacji nie pozwala na uzyskanie materiału dowodowego wystarczającego satysfakcjonującego dla dokonania prawdziwych i pełnych ustaleń faktycznych, postanowiono podczas eksperymentu porównać zeznania uzyskane za pomocą metody swobodnej relacji oraz za pomocą metody Cognitive Interview (częściowo). Następnie zeznania uzyskane w wyniku przeprowadzonego eksperymentu poddano analizie za pomocą wybranych metod opartych na kryteriach treściowych, tj. Reality Monitoring, Statement Validity Assessment, Multivariable Adult's Statement Assessment Model, które zgodnie z założeniami mają stanowić narzędzia przydatne dla ustalenia psychologicznych uwarunkowań wiarygodności osobowych środków dowodowych. Uzyskane wyniki zostaną przedstawione w dalszej części opracowania.

Wyżej wymienione metody oceny zeznań mogą w praktyce posłużyć organom procesowym do poczynienia prawdziwych ustaleń faktycznych, chociażby poprzez ich wykorzystanie w ekspertyzach psychologicznych, chociaż poza sporem pozostaje, że biegły nie jest uprawniony do stawiania wniosku, czy konkretne zeznania są wiarygodne, czy też nie, a decyzja w tym przedmiocie należy do suwerenności sądu. Biegły natomiast winien przytoczyć jedynie na podstawie własnych obserwacji i wykonanych badań psychologicznych (testów) okoliczności pozwalające sądowi na powzięcie właściwej decyzji w zakresie prawidłowości postrzegania, zapamiętywania i odtwarzania postrzeżeń świadka oraz jego skłonności do konfabulacji czy też kłamstwa, które doprowadzą do racjonalnego końcowego wniosku, czy osoba ta, relacjonując fakty związane z zarzutem, nie czyni tego w sposób odbiegający od rzeczywistości [5].

Założenia teoretyczne

Etapy formowania się zeznań świadków

Proces kształtowania się materiału dowodowego, którego efektem są uzyskane podczas przesłuchania relacje świadków zdarzenia, przebiega w trzech etapach: spostrzegania, zapamiętywania, a następnie, odtwarzania zapamiętanych spostrzeżeń. Spostrzeganie przez świadka zdarzenia występuje na dwóch poziomach, sensorycznym oraz semantyczno-operacyjnym. W tym pierwszym przypadku rezultatem spostrzeżenia są wrażenia dostarczane dzięki zmysłom wzroku, słuchu, smaku, węchu, a także dotyku. Na poziomie semantyczno-operacyjnym natomiast nastę-

puje ich definiowanie. W aspektach czynności procesowych spostrzeganie jest elementem etapu używania treści informacyjnych, który obejmuje ogół pośrednich i bezpośrednich procesów poznawczych, a których celem jest dostarczenie informacji o wycinku poznawanej rzeczywistości [6, s. 142–143]. Kolejnym etapem formowania się materiału zeznaniowego jest zapamiętywanie. Proces ten zwany też fazą nabywania polega na rejestrowaniu w psychice informacji dostarczanych przez odbierane bodźce i jest ściśle uzależniony od doświadczenia indywidualnego jednostek. Jest to więc bardziej lub mniej świadomy proces utrwalania osiągniętego w danej chwili poznania rzeczywistości i związanego z tym poznaniem stosunku czy przeżycia [6, s. 144]. Trzecim etapem procesu kształtowania się zeznań jest odtwarzanie, czyli etap przekazu treści informacyjnych. Etap ten może polegać bądź to na rozpoznawaniu, bądź to na reprodukcji zapamiętanych i przechowywanych treści. Odtwarzanie jest polegającym na ponownej aktualizacji zdobytej wiedzy lub przyswojonych reakcji procesem, odnoszącym się do poprzednich faz, a więc stanowiącym pewną miarę efektywności pamięci [7, s. 164].

Na uzyskane w toku powyżej wskazanych procesów poznawczych treści oddziałują zarówno czynniki subiektywne, odnoszące się do zindywidualizowanego obserwującego dane zdarzenie podmiotu, jak i czynniki obiektywne, zewnętrzne, na które osoba składająca zeznania nie ma wpływu.

Wśród czynników subiektywnych na szczególną uwagę zasługują zagadnienia dotyczące wpływu płci oraz wieku w procesie formowania się osobowych środków dowodowych. Pierwsze badania dotyczące wpływu płci na formowanie się zeznań przeprowadzone zostały w drugim i trzecim dziesięcioleciu XX wieku. Wśród badaczy, zdaniem których bardziej wiarygodnymi świadkami okazali się mężczyźni, byli m.in. Stern, Heindl, Rudlowsky. Z kolei Schramm, Wreschner, Breuking i Mille Borst wskazywali na kobiety jako na lepszych obserwatorów [8, s. 67]. Pomimo upływu lat przedmiotowa kwestia pozostaje w dalszym ciągu nierozstrzygnięta. Wskazuje się natomiast, iż do jednej z bardziej wyraźnych różnic pomiędzy kobietami i mężczyznami należy skłonność do stosowania ocen ekstremalnie pozytywnych i negatywnych, czyli tzw. efekt Polyanny. Kobiety nie tylko znacznie częściej niż mężczyźni posługują się ocenami skrajnie pozytywnymi, lecz także ekstremalnie negatywnymi. Większość badaczy zajmuje również stanowisko, że kobiety trafniej oceniają innych ludzi niż mężczyźni, zwłaszcza gdy przedmiotem oceny jest ekspresja emocjonalna. Ogólnie można stwierdzić, iż różnice pomiędzy płciami w spostrzeganiu ludzi wyrażają się przede wszystkim w silniejszej u kobiet tendencji do posługiwania się ocenami pozytywnymi, a także

w zakresie treści i różnorodności tworzonych charakterystyk. Kobiety koncentrują się przede wszystkim na opisie ocen psychicznych, głównie tych, które decydują o pozytywnych kontaktach interpersonalnych [9, s. 84–85]. Zauważyć przy tym należy, iż według A. Rożnowskiej w opisach kobiet więcej jest cech związanych z ubiorem, w opisach mężczyzn dominują natomiast cechy związane ze wzrostem, wiekiem i sposobem przekazania informacji, kobiety z kolei są bardziej podatne na sugestie, częściej niż mężczyźni dostosowują swoje oceny do autoprezentacji, a prawidłowość była wyraźniejsza, gdy obiektem percepcji byli mężczyźni, natomiast mężczyźni tworzą charakterystyki najkrótsze, najuboższe, zawierające mniejszą liczbę atrybutów psychicznych i fizycznych [10, s. 68].

Niebagatelne znaczenie w procesie formowania się zeznań należy przypisać także innemu subiektywnemu czynnikowi, jakim jest wiek świadka i związana z nim dojrzałość poznawcza uzależniona od wiedzy i doświadczenia życiowego. Im większe doświadczenie, wiedza, intelekt, tym większa zdolność do prawidłowego spostrzegania faktów i wiernego relacjonowania swych spostrzeżeń. Percepcja i idąca za tym zdolność spostrzegania funkcjonują sprawnie do czasu pojawienia się tzw. zmian starczych, indywidualnie określanych dla każdego osobnika, przeciętnie ok. 65. roku życia. Wraz z postępującym wiekiem i pojawieniem się zmian starczych obniża się poziom operacji myślowych, a w szczególności zdolność do uogólniania i abstrahowania, mogą występować problemy z odróżnianiem informacji istotnych od nieistotnych, jeżeli podawane są w podobnej formie. Przy klasyfikacji przedmiotów osoby starsze przejawiają skłonność do uszczegóławiania, tworzenia wielu niespecyficznych kategorii, opartych często na zasadzie użyteczności lub powinności, klasyfikacji dokonują również na podstawie zestawień konkretno-sytuacyjnych. Największe trudności ludzie starsi mają z wydobywaniem informacji z pamięci trwałej. Trudności te są mniejsze, gdy odtwarzanie odbywa się poprzez rozpoznawanie, większe, gdy chodzi o reprodukcję [8, s. 69].

Do opisanych powyżej czynników subiektywnych zalicza się również m.in. uwagę świadka, motywację, stan emocjonalny, atrakcyjność wyglądu obiektu obserwowanego, rolę społeczną, a także stereotypy i uprzedzenia, jakimi może posługiwać się dana osoba. Jednocześnie zauważyć należy, iż równie ważną rolę w formowaniu się materiału zeznaniowego odgrywają czynniki obiektywne, do których należą m.in. warunki i czas obserwacji, czy też czas pozostały od upływu obserwacji do odtwarzania [8, s. 66, 80].

Przesłuchanie świadka

Jak wskazano wcześniej zeznania świadków oraz wyjaśnienia podejrzanych i oskarżonych są odzwier-

ciędeniem nie tylko zasobu ich wiedzy, pamięci, czy też chęci współpracy z organami ścigania, lecz również (a może przede wszystkim) odzwierciedleniem warunków i sposobu przeprowadzenia przesłuchania.

Stosowana powszechnie metoda swobodnej relacji, wyrażona art. 171 k.p.k., nie angażuje świadka w sposób wystarczający do złożenia przez niego wyczerpujących zeznań, pozostawiając go jedynie biernym uczestnikiem przesłuchania. Jego zeznanie zostanie uzupełnione, o ile zostaną mu zadane pytania. Przed odczytaniem protokołu zeznań świadka należy podjąć próbę uzyskania od niego spontanicznych wypowiedzi, bowiem każdy świadek powinien zeznać, co pamięta, a odpowiednimi pytaniami należy świadkowi pomóc w odtwarzaniu szczegółów przez niego zapomnianych. Sąd nie powinien ograniczyć się do przyjęcia oświadczenia świadka: „niczego nie pamiętam”, choć „wiem, co się wydarzyło”, a po odczytaniu protokołu poprzednich zeznań – do przyjęcia oświadczenia o podtrzymaniu poprzednich depozycji. Taki sposób przesłuchania pokrzywdzonego rażąco narusza zasadę bezpośredniości, sprowadzając ją do fikcji, a przez to wpływa na sposób ustalania prawdy materialnej, więc na prawidłowe wyrokowanie [11].

Ocena dowodu z zeznań świadka, podobnie zresztą jak i z wyjaśnień oskarżonego, jest wypadkową z jednej strony oceny treści wypowiedzi danej osoby, a z drugiej strony ocen dotyczących samej osoby – jej poziomu umysłowego, cech charakteru, stanu emocjonalnego podczas przesłuchania itp. Dlatego też bezpośredni kontakt z osobą przesłuchiwaną, spostrzeżenia i wrażenia odniesione w toku takiego przesłuchania, mają bardzo istotne znaczenie dla prawidłowej oceny wiarygodności tego dowodu [12].

Stosowana, zgodnie z polską procedurą karną, instrukcja przesłuchania metodą swobodnej relacji (SR), która brzmi „Co jest Pani/Panu w sprawie wiadome?” ukierunkowuje świadka jedynie na odtworzenie przez niego tych elementów zdarzenia, które świadkowi wydają się szczególnie istotne. Skutkiem tego uzyskuje się niezadowalającą ilość materiału dowodowego, co powoduje, że tę samą osobę przesłuchuje się kilkakrotnie na okoliczność tego samego zdarzenia. W tym miejscu należy zaznaczyć, że nie bez znaczenia pozostaje w takich przypadkach upływ czasu, dezinformacja, której świadek został poddany pomiędzy pierwszym i kolejnymi przesłuchaniami, a także możliwość zasugerowania się jego poprzednimi zeznaniami, które zostają mu odczytane w trybie art. 391 k.p.k. Dlatego też autorzy w przeprowadzonej analizie porównawczej zwrócili się w stronę stosowanej w wielu krajach zachodnich metody Cognitive Interview (CI), w której, w świetle licznych badań [13, s. 3], możliwe jest uzyskanie istotnie większej ilości materiału dowo-

dowego, w tym średnio o około 25% więcej informacji prawdziwych niż w tradycyjnym przesłuchaniu [14, s. 340]. Metoda ta dopuszczalna i szczególnie zalecana do użytku jest m.in. w Wielkiej Brytanii, gdzie wprowadzono specjalny program rządowy o nazwie PEACE, w ramach którego policjanci z 43 okręgów w całym kraju odbywali kilkietapowe szkolenia z zakresu praktycznego wykorzystania metody [15, s. 679].

Pierwotna instrukcja metody została opracowana w 1984 roku w Stanach Zjednoczonych przez psychologów E. Geiselmanna oraz R. Fischera na zamówienie policji stanowej na Florydzie. Podstawowa wersja procedury zbudowana była z 4 etapów [16]: mentalne odtworzenie kontekstu (*reinstatement of context*), zrelacjonowanie wszystkiego (*report everything*), zrelacjonowanie zdarzenia w innym porządku (*recall in a variety of temporal orders*), zmiana perspektywy (*change perspective*). Z biegiem czasu, w obliczu licznych badań eksperymentalnych oraz wniosków płynących z praktycznego stosowania, instrukcja została rozszerzona o dodatkowe etapy mające na celu pogłębienie kontaktu między przesłuchującym a świadkiem. Obecnie zmodyfikowane instrukcje znane są m.in. jako Rozszerzony Wywiad Poznawczy (Enhanced Cognitive Interview – ECI, 2004) oraz Zmodyfikowany Wywiad Poznawczy (Modified Cognitive Interview – MCI), w szczególności wersja dostosowana do przesłuchania dzieci [17].

Ocena zeznań

Oceny materiału dowodowego, zarówno osobowych, jak i rzeczowych środków dowodowych, dokonuje się na podstawie art. 7 k.p.k., który stanowi, że organy postępowania kształtują swoje przekonanie, opierając się na wszystkich przeprowadzonych dowodach, ocenianych swobodnie z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego. Z psychologicznego punktu widzenia istnieje wiele elementów, które mają znaczenie dla ostatecznego przypisania waloru wiarygodności określonym zeznaniom. Pomocne w tym względzie może być zastosowanie obiektywnych kryteriów analizy treściowej jako narzędzia służącego do realizacji założeń wynikających z art. 7 k.p.k. Być może powinno się je zastosować w przypadku, w którym organ procesowy ma istotne wątpliwości co do wiarygodności zeznań, a ich weryfikacja za pomocą takich czynności procesowych jak konfrontacja, oględziny i inne nie rozwiewa tych wątpliwości. Autorzy niniejszego opracowania przedmiotem badań uczynili dwie metody analizy treściowej, które cieszą się największą popularnością i rzeczywistym użyciem w praktyce procesowej w wybranych krajach zachodnich (m.in. Niemcy), to jest Statement Validity Assessment (SVA) oraz Reality

Monitoring (RM), a także nowoczesny model Multivariable Adult's Statement Assessment Model (MASAM) autorstwa Bartosza W. Wojciechowskiego, opracowany w ostatnich latach w Zakładzie Psychologii Klinicznej i Sądowej Uniwersytetu Śląskiego [18].

Zaproponowane narzędzia analizy treściowej mają podobną strukturę i zastosowanie, gdyż opierają się na wspólnym założeniu, zgodnie z którym wspomnienia wynikające z prawdziwych doświadczeń różnią się treścią i jakością od wspomnień opartych na fikcji. Założenie to znane jest pod nazwą hipotezy Undeutscha [19]. Autorzy każdej z metod opracowali listę kryteriów odnoszących się do werbalnych wskaźników zeznania. Stosując określone narzędzie, psycholog określa natężenie każdego wskaźnika w danym zeznaniu i na podstawie wyniku ogólnego oraz wyników dla poszczególnych kryteriów szacuje, na ile zeznanie może być zgodne z rzeczywistym przebiegiem sprawy. Poszczególne metody różnią się jednak pod względem liczby kryteriów oraz szczegółowych założeń teoretycznych. Statement Validity Assessment (SVA) to technika, która została opracowana w Niemczech przez M. Stehlera oraz G. Kohnkena [20, s. 217] w celu określenia wiarygodności zeznań składanych przez dzieci w sprawach dotyczących przestępstw o charakterze seksualnym [21, s. 111]. Od pewnego czasu prowadzone są badania mające na celu określenie przydatności tej techniki do zeznań składanych przez dorosłych świadków w różnych okolicznościach przestępstw. Dotychczasowe wyniki wskazują, iż możliwość określenia prawdziwości zeznań przy użyciu tej metody jest wyższa niż w drodze losowego wyboru. Zaproponowana przez autorów technika składa się z 19 kryteriów podstawowych oraz kontrolnej listy wiarygodności zawierającej 11 dodatkowych wskaźników. Druga popularna metoda, Reality Monitoring (RM), autorstwa M. Johnson & C. Raye [22, s. 67] złożona jest z 8 podstawowych kryteriów (lista Sporera), których nasilenie określa się za pomocą 54 szczegółowych wskaźników. Ostatnia z zastosowanych przez autorów metod, autorstwa B.W. Wojciechowskiego, choć podobna ze względu na podstawowe założenia, zawiera bardzo istotną modyfikację – każde kryterium oceniane jest ze względu na rzeczywistą możliwość jego spełnienia w odniesieniu do 3 zasadniczych elementów. Modyfikacja ta oparta jest na modelu psychologicznych uwarunkowań rezultatów zeznań świadków, zaproponowanym przez J.M. Stanika [7, s. 164], zgodnie z którym na rezultaty zeznań zasadniczy wpływ mają: spostrzegany obiekt/zdarzenie, osoba spostrzegająca oraz sytuacja zbierania zeznań i techniki przesłuchania. Multivariable Adult's Statement Assessment Model (MASAM) składa się z listy 21 kryteriów, jednak nasilenie każdego kryterium jest oceniane trzykrotnie ze względu na 1) obiekt/zdarze-

nie, czyli obiektywne cechy fizyczne spostrzeganych elementów oraz warunki, w których zdarzenie miało miejsce; 2) osobę spostrzegającą – czyli jej podmiotowe właściwości, takie jak: wiek, procesy poznawcze i emocjonalne, a także właściwości osobowości i przejawiane postawy; 3) przesłuchanie – czyli rodzaje zadawanych pytań, stosowane metody, osobowość przesłuchującego czy pozawerbalne komunikaty. Jedną z zasadniczych różnic między wymienionymi metodami jest fakt, iż stosując SVA lub RM kryterium traktowane jest jednowymiarowo – albo zostaje spełnione, albo nie, natomiast w MASAM ocena kryterium jest uzależniona od 3 wymiarów – warunków dotyczących obiektu/zdarzenia, osoby spostrzegającej i sytuacji przesłuchania.

Studium empiryczne

Mając na względzie przedstawione w pierwszej części niniejszego opracowania zagadnienia związane z postępowaniem dowodowym, autorzy postanowili przeprowadzić badanie eksperymentalne, którego wyniki mogą stanowić nowe wskazówki do poszukiwania obiektywnych procedur uzyskiwania i oceny zeznań. Badanie miało charakter wstępnego rozpoznania, którego celem było określenie, czy szukanie zależności pomiędzy metodą przesłuchania świadka a wynikami psychologicznej oceny zeznań świadków, dokonanej przy użyciu metod analiz treściowych, stanowi wartościowy kierunek badawczy i powinno zostać zgłębione. Autorzy kierowali się założeniem, zgodnie z którym, jeżeli między rezultatami zeznań uzyskiwanymi za pomocą odrębnych metod przesłuchania istnieją różnice ilościowe bądź jakościowe, to różnice te pozostaną w związku z oceną psychologicznych uwarunkowań wiarygodności tych zeznań dokonaną za pomocą wybranych metod analizy treściowej. Kierując się logiką oraz zasadą swobodnej oceny dowodów, należy uznać, iż wraz ze wzrostem ilości informacji prawdziwych w zeznaniu świadka, zwiększa się prawdopodobieństwo, iż jest ono oparte na rzeczywistych przeżyciach świadka. Autorzy postavili sobie również pytanie, czy wynik oceny dokonanej za pomocą wybranej metody analizy treściowej jest uzależniony od sposobu uzyskania materiału dowodowego (przesłuchania), a dokładniej, czy jest on zależny od mentalnej rekonstrukcji zdarzenia przez świadka (np. z tego względu, że przesłuchujący zadaje wprost pytania, na które odpowiedzi podlegają bezpośredniej ocenie za pomocą kryteriów treściowych).

Postępowanie badawcze

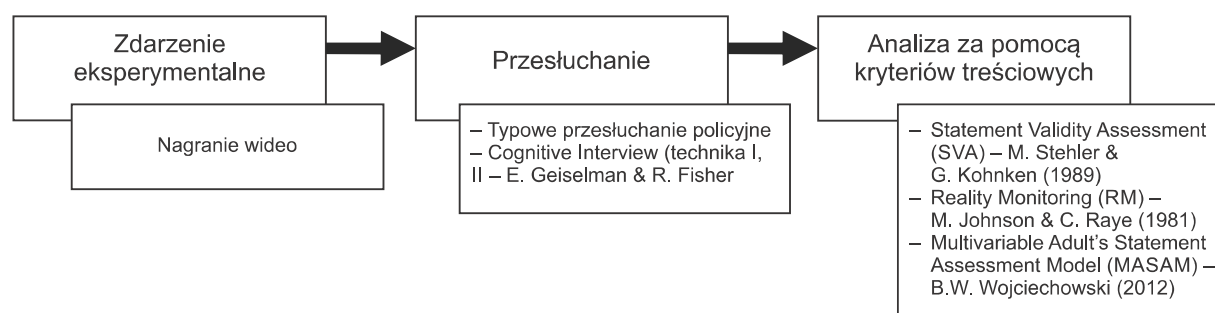
Autorzy posłużyli się metodą eksperymentu. W celu przedstawienia zdarzenia stanowiącego okoliczność,

wobec której osoby badane były przesłuchiwane, wybrano najbardziej dostępną formę – prezentację materiału filmowego. Należy jednak wskazać z całą świadomością i stanowczością, że pomimo dużej popularności i powszechności stosowania tej formy w badaniach świadków, rozwiązanie to niesie ze sobą liczne ograniczenia pozostające w związku z trafnością uzyskanych wyników – głównie ze względu na obniżone nasilenie prezentowanych bodźców oraz ograniczoną liczbę doznań zmysłowych i emocjonalnych, angażujących świadka w momencie zdarzenia, a także nastawienie uczestników badania. Jednak ze względu na wstępny charakter badania, przyjęto takie rozwiązanie jako wystarczające do zapewnienia jednolitych warunków związanych ze spostrzeganiem i odtwarzaniem informacji o zdarzeniu dla wszystkich badanych osób. Zaplanowano trzyetapowe postępowanie badawcze (por. ryc. 1).

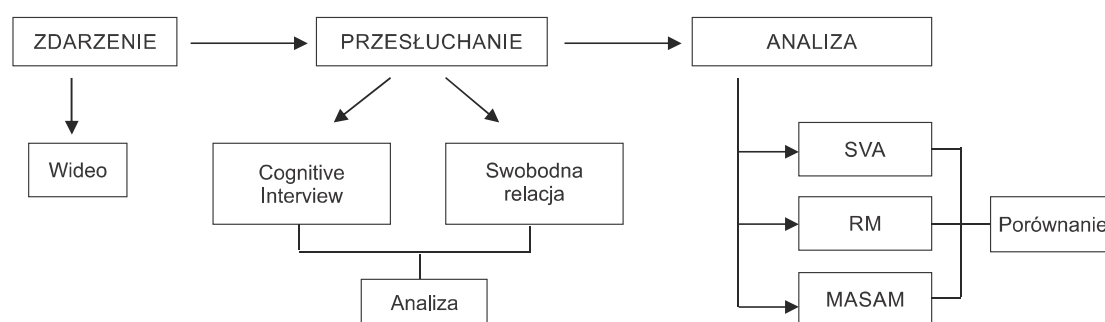
Prezentowany materiał został wyświetlony w czasie zajęć dydaktycznych grupie składającej się z 36 studentów, którzy wyrazili zgodę na udział w badaniu. W celu zapewnienia prawidłowych warunków spostrzegania materiał został wyświetlony na ekranie projekcyjnym dużych rozmiarów zapewniającym dobrą jakość obrazu. Ze względu na rozkład sali osoby badane zajmowały miejsca w różnej odległości od źródła dźwięku – w celu wyeliminowania tej zmiennej zakłócającej przy ocenie ilościowej materiału zeznaniowego pod uwagę brano wyłącznie te wypowiedzi z filmu, które były dobrze słyszalne z każdego miejsca w sali. Nagranie trwało 2 min 37 s, zostało zarejestrowane podczas jednego z poprzednich badań prowadzonych w Zakładzie Psychologii Klinicznej i Sądowej Uniwersytetu Śląskiego w 2010 roku [23, s. 287–302]. Zasadniczy wątek fabuły koncentrował się wokół agresywnego studenta, który swoim prowokacyjnym zachowaniem doprowadził do ostrej wymiany zdań z prowadzącym zajęcia, a następnie do bójki, w której udział wzięło również trzech innych studentów. Następnie prowadzący został wyprowadzony z sali, po czym prowadzący zajęcia powrócił, odbył na oczach pozostałych studentów rozmowę dyscyplinującą z udziałem kanclerza szkoły i przeszedł do prowadzenia zajęć. Prezentowane zdarzenie było emocjonu-

jące ze względu na prawdopodobieństwo wystąpienia podobnych zdarzeń w rzeczywistości. Przedstawiona sytuacja stanowiła stosunkowo wierne odtworzenie zajęć dydaktycznych, dzięki czemu grupa badanych wykazywała duże zainteresowanie prezentowanym nagraniem i zwracała uwagę na fabułę. Następnie, po upływie 7 dni od prezentacji nagrania, wszystkie osoby badane uczestniczyły w indywidualnym wywiadzie – przesłuchaniu, podczas którego były proszone o odtworzenie zapamiętanych informacji. Przesłuchanie było prowadzone przez dwie osoby przesłuchujące, zgodnie z przyjętymi instrukcjami. Uczestników badania podzielono na dwie grupy badawcze – wobec jednej zastosowano metodę Swobodnej Relacji, natomiast wobec drugiej grupy zastosowano procedurę Cognitive Interview (w zakresie dwóch pierwszych technik). Osoby przesłuchiwane tradycyjną metodą (20 osób) dostały polecenie, które brzmiało następująco: „Kilka dni temu obserwował(a) Pan(i) nagranie wydarzeń z pewnej sali wykładowej. Co Pan(i) wiadomo w tej sprawie? Proszę opowiedzieć wszystko, co Pani pamięta z nagrania”. Po złożeniu zeznania przesłuchujący jednorazowo upewniał się, czy badany ma jeszcze coś do dodania [24, s. 162].

Wobec drugiej grupy badawczej (16 osób) zastosowano instrukcję zaproponowaną przez autorów metody (E. Geiselman & R. Fisher). W związku z tym, iż badanie miało charakter poglądowy wykorzystano w nim pierwotną wersję Cognitive Interview, lecz tylko w zakresie dwóch pierwszych etapów, tj. mentalnej rekonstrukcji zdarzenia oraz swobodnego zrelacjonowania zdarzenia. Osoby badane były proszone o udzielenie informacji zgodnie z poleceniami: 1) odtworzenie kontekstu zdarzenia; 2) swobodne zrelacjonowanie całego zdarzenia. Poszczególne wywiady (przesłuchania) zostały nagrane w formie audio, a następnie dokonano ich wiernej transkrypcji w celu prowadzenia dalszej analizy i oceny. Ze względu na wątpliwości dotyczące wartości dowodowej materiału uzyskanego za pomocą techniki trzeciej i czwartej, tj. zrelacjonowania zdarzenia w innym porządku oraz zmiany perspektywy, postanowiono je wykluczyć z wywiadu. Zgodnie ze stanowiskiem

Ryc. 1. Postępowanie badawcze.

Ryc. 2. Model badawczy.

badaczy podejmujących problematykę Cognitive Interview w czasie ich stosowania świadek bardzo rzadko podaje nowe, istotne informacje, napotyka za to wiele trudności, m.in. czuje się zdezorientowany, może odnieść wrażenie, że jest celowo wprowadzany w błąd. Co więcej, nawet same polecenia mogą skłonić świadka do konfabulacji, gdyż jest proszony o opowiedzenie czegoś, czego w rzeczywistości nie widział, a jedynie może sobie wyobrazić (G. Kohnen, rozmowa prywatna, 2010). Należy jednak rozważyć, na gruncie naukowym, czy trzecia i czwarta technika Cognitive Interview (1984) nie powinny stanowić użytecznego narzędzia weryfikacyjnego dla uzyskanych zeznań. W ostatnim etapie postępowania badawczego materiał uzyskany od świadków w zaaranżowanych przesłuchaniach został poddany psychologicznej ocenie za pomocą wybranych narzędzi (metod analizy treściowej). Każde zeznanie zostało ocenione za pomocą trzech opisanych wyżej metod, według wskazanego na rycinie 2 modelu.

Analiza uzyskanych wyników

W analizie wyników autorzy posłużyli się założeniem stanowiącym o tym, iż w zależności od tego, czy świadek dokonał mentalnej rekonstrukcji zdarzenia, czy nie, zeznania stanowią mniej lub bardziej przydatny materiał do oceny za pomocą metod analizy treściowej. Analiza materiału badawczego uzyskanego podczas przeprowadzonego eksperymentu została przeprowadzona na podstawie określonych założeń badawczych:

- zastosowanie techniki mentalnego odtwarzania kontekstu zdarzenia przynosi odmienne rezultaty w zakresie ilości oraz jakości zeznania niż zastosowanie wyłącznie metody swobodnej relacji;
- metoda przesłuchania świadka pozostaje w związku z wynikiem psychologicznej oceny zeznań świadków dokonanej przy użyciu metody analizy treściowej;
- zmienne wyjaśniające: zdolność świadka do składania zeznań zgodnych z rzeczywistością;

- zmienne pośredniczące: metody przesłuchania świadków (CI – odtworzenie kontekstu zdarzenia oraz zrelacjonowanie wszystkiego, SR);
- zmienna wyjaśniana: wynik psychologicznej oceny zeznań świadków, dokonanej za pomocą analizy treściowej (SVA, RM, MASAM);
- wskaźniki: średnia liczba punktów uzyskanych dla poszczególnych metod; w jakim stopniu zostają spełnione poszczególne kryteria treściowe, przy założeniu, że zeznanie polega na prawdziwych wspomnieniach osoby badanej.

Analizę statystyczną należy rozpocząć od określenia różnic występujących między zeznaniami uzyskanymi za pomocą wybranych metod przesłuchania. Ze względu na małą liczebność grupy badanej oraz rodzaj materiału badawczego wobec wszystkich danych zastosowano adekwatne nieparametryczne metody statystyczne. Należy jednak mieć na uwadze, iż badanie miało charakter wyłącznie poglądowy, a uzyskane wyniki stanowią tylko przyczynek do dalszych badań oraz wyznaczają ich kierunek.

Zgodnie z przyjętym planem organizacji badań na wstępie dokonano analizy porównawczej wyników uzyskanych za pomocą różnych metod. Szczegółowa analiza różnic w zeznaniach otrzymanych za pomocą metody mieszanej oraz Cognitive Interview nie stanowi przedmiotu niniejszych badań. Warto podkreślić jednak, że uzyskane rezultaty są zgodne z wartościami statystyk w stosunku do rezultatów otrzymanych we wcześniej prowadzonych badaniach. Ogół wypowiedzi otrzymanych od świadków podzielono, zgodnie z podziałem zastosowanym przez J.M. Stanika [25, s. 394–401] w jego badaniach, na następujące kategorie: odpowiedzi prawdziwe (zgodne z matrycą zdarzenia), odpowiedzi nieprawdziwe (niezgodne z matrycą zdarzenia), odpowiedzi zmienione (zasadniczo pozostające w zgodzie z rzeczywistością, jednak zawierające mało istotne modyfikacje niewpływające na istotę elementu). Zeznania uzyskane za pomocą tych metod różnią się w sposób istotny statystycznie w zakresie 2 kategorii odpowiedzi – prawdziwych oraz nieprawdziwych, co ilustruje tabela 1, w której zestawione zostały średnie wartości rang.

Tabela 1
Średnie wartości rang dla kategorii odpowiedzi uzyskanych za pomocą SR oraz w toku CI

	Odpowiedzi prawdziwe	Odpowiedzi fałszywe	Odpowiedzi nieściśle
CI	24,375	25,875	21,6875
SR	13,8	12,6	15,95
χ^2	10,89000	11,25000	0,4500000
Istotność	0,0010	0,0008	–

Podobnie jak w innych badaniach porównawczych za pomocą metody CI otrzymano znacznie więcej informacji zgodnych z rzeczywistością niż w przypadku metody SR, jednakże odnotowano również istotny, prawie dwukrotny, przyrost odpowiedzi nieprawdźliwych uzyskanych za pomocą tej metody. Ze względu na przeprowadzone dotychczas w tym zakresie badania (m.in. Memon, Kohnken, a także badania własne) zależność ta była oczekiwana. Dodatkowo należy wziąć pod uwagę niską liczebność grupy badawczej, ponieważ miało to znaczący wpływ na istotność. Niewątpliwie jest to ważna prawidłowość, która wskazuje na potrzebę pogłębionej analizy i weryfikacji zeznań uzyskiwanych z użyciem techniki odtwarzania kontekstu pod kątem prawdziwości uzyskanych informacji, np. za pomocą metod analizy treściowej. Istotne statystycznie różnice odnotowano również w przypadku porównywania ogólnych wskaźników zeznania, tj. ich kompletności i dokładności, co przedstawia tabela 2. Za pomocą metody CI w badaniu własnym otrzymano zeznania cechujące się istotnie wyższą kompletnością niż zeznania uzyskane za pomocą metody SR.

Różnice te wynikają w dużym stopniu z obszerności zeznania i czasu trwania przesłuchania – podczas gdy średni czas przesłuchania metodą SR wynosił w grupie badanych 3 min 25 s, średni czas w grupie przesłuchiwanej metodą SR wynosił 13 min 37 s. Nie sposób jednak pominąć innych aspektów wynikających bezpośrednio z zastosowanej metody, które pozostają w związku z wysoką efektywnością wywiadu poznawczego, jak np. duża skuteczność mentalnego odtwarzania kontekstu zdarzenia w uzyskiwaniu informacji prawdziwych. Zależność ta została zaobserwowana przez E. Tulvinga już w 1973 roku [26, s. 352], a następnie potwierdzona w badaniach prowadzonych z udziałem nurków przez A. Baddeleya i D. Goddena, którzy nazwali zaobserwowane zjawisko efektem zależnym od kontekstu (*context-dependency effect*) [27, s. 325]. Natomiast przyczyn wzrostu liczby odpowiedzi można doszukiwać się w tym, że świadek nakłaniany do zeznawania absolutnie wszystkiego (jak w drugiej technice Cognitive Interview) może przyjmować wyobrażenia

Tabela 2
Średnie wartości rang dla ogólnych wskaźników zeznań uzyskanych za pomocą SR oraz w toku CI

	Kompletność	Dokładność
CI	24,034	14,44
SR	14,08	21,75
χ^2	0,89000	1,800000
Istotność	0,0010	–

będące wyłącznie jego wytworami jako autentyczne wspomnienia.

Drugi etap analizy uzyskanego materiału dotyczy rezultatów oceny zeznań dokonanej przy użyciu wybranych metod analizy treściowej. Tabela 3 przedstawia średnie wartości wyników uzyskanych dla poszczególnych metod.

Przedstawione dane pokazują, że należy zróżnicować efektywność metod analizy treściowej w ogóle. Jak wynika z dokonanych ocen, każda metoda daje różne wyniki oszacowania psychologicznych uwarunkowań wiarygodności zeznania. Jest to tym bardziej interesujące, iż w badaniu analizowano wyłącznie prawdziwy materiał dowodowy (tj. wszyscy uczestnicy badania rzeczywiście brali udział w eksperymencie – zastosowanie w tym przypadku metod analizy zeznań nie miało na celu weryfikacji ich wiarygodności, a jedynie sprawdzenie użyteczności kryteriów wobec zróżnicowanego materiału dowodowego). Największą skutecznością w określaniu kryteriów prawdziwości zeznania cechuje się MASAM, natomiast najniższą Reality Monitoring. Ponadto, przytoczone metody analizy zeznań różnią się ze względu na ocenę w zależności od sposobu uzyskania zeznania. Otóż w przypadku SVA uzyskano zasadniczo zbliżone wyniki dla punktacji ogólnej zarówno dla zeznań uzyskanych w toku SR, jak i CI. Oznacza to, że w przypadku stosowania tej metody jako czynności weryfikującej zgodność zeznania z rzeczywistością nie ma większego znaczenia, jakim sposobem uzyskano zeznanie. Przeprowadzenie tej metody analizy treściowej powinno doprowadzić do tych samych wniosków odnośnie do prawdziwości zeznania. W przypadku metod RM oraz MASAM zauważyć należy różnice (o ich istotności nie należy wnioskować na podstawie tak ograniczonego materiału badawczego). Mianowicie, w przypadku zastosowania techniki odtwarzania kontekstu zdarzenia w wyniku przeprowadzenia analiz za pomocą dwóch ostatnich metod otrzymano wyższe wyniki niż w przypadku metody swobodnej relacji. Oznacza to, iż zeznania zrelacjonowane na podstawie mentalnej rekonstrukcji dostarczają więcej materiału spełniającego kryteria prawdziwości. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na istotną kwestię, która

Tabela 3

Średnie wartości (w %) ogólnych wyników uzyskanych dla poszczególnych metod analizy treściowej

	Statement Validity Assessment SVA		Reality Monitoring RM		Multivariable Adult's Statement Assessment Model MASAM	
	Przeciętny wynik (max. 180)	%	Przeciętny wynik (max. 306)	%	Przeciętny wynik (max. 370)	%
SI	123	68,44%	95	30,98%	318	85,86%
CI	119	65,87%	153	50,10%	355	96,06%

dotyczy sposobu wyciągania wniosków na podstawie analizy treściowej, a mianowicie fakt, iż w żadnej z wykorzystanych metod nie ma określonego pułapu punktów, po osiągnięciu których zeznanie należy uznać za prawdziwe. Każdorazowo należy to rozpatrzyć indywidualnie, przyjmuje się jednak założenie, że im więcej kryteriów zostało wysoko ocenionych, tym większe jest prawdopodobieństwo, iż zeznanie stanowi odzwierciedlenie rzeczywistych przeżyć.

Zarówno w przypadku RM, jak i MASAM zdecydowanie wyższe punktacje ogólne uzyskiwano dla zeznań zebranych za pomocą Cognitive Interview, niż za pomocą swobodnej relacji. Oznacza to, iż najprawdopodobniej sposób uzyskiwania zeznań pozostaje w związku z użytecznością poszczególnych metod analizy treściowej. W obu przypadkach uzyskane wyższe wyniki dla CI mogą świadczyć o tym, iż metoda ta dostarcza materiału, który w bardziej trafny sposób może zostać prawidłowo oceniony, nawet pomimo istotnie większej ilości informacji nieprawdziwych zawartych w tego typu zeznaniach (tab. 1). Próbuąc udzielić odpowiedzi na pytanie, z jakiego powodu zeznania uzyskane za pomocą CI są lepszym materiałem do oceny niż zeznania uzyskane za pomocą SR, należy zwrócić się w stronę instrukcji przesłuchania. Na wszystkich etapach procedury świadek w sposób pośredni lub bezpośredni jest pytany o elementy stanowiące istotę określonych kryteriów treściowych (kryteria, które były spełniane najczęściej w zeznaniach stanowiących materiał badawczy, w RM m.in.: uczucia, zapachy, dźwięki, kolory, informacje percepcyjne, dotyk, dokładność szczegółów, porządek zdarzeń, otoczenie czy ułożenie obiektów, w MASAM: objętość zeznania, charakter i rodzaj szczegółów, dane sensoryczne, opisy interakcji, osadzenie, opisy stanów wewnętrznych, opisy związków), w związku z czym udziela odpowiedzi, dzięki którym w jednoznaczny sposób można ocenić, czy dane kryterium zostało, czy nie zostało spełnione. Należy zatem uznać, iż wywiad poznawczy daje lepsze możliwości uzyskania przydatnych zeznań, gdyż dostarcza obszerniejszego materiału badawczego, który może zostać stosunkowo łatwo zweryfikowany dzięki zastosowaniu metody analizy treściowej. Inną sprawą

pozostają różnice pomiędzy wynikami uzyskanymi dla wszystkich metod. Z tabeli 3 wynika, że pomiędzy poszczególnymi metodami analizy treściowej istnieje duże zróżnicowanie pod względem trafności oceny. Najmniej trafnym narzędziem w przeprowadzonym postępowaniu badawczym okazała się metoda Reality Monitoring (wskaźniki na poziomie 30,98% oraz 50,10% są poniżej wartości losowej, co podaje w wątpliwość zasadność stosowania tej metody w ogóle). Drugą pod względem trafności metodą było Statement Validity Assessment, w którym nie zauważono związku pomiędzy metodą przesłuchania a wynikiem oceny. Ostatnia z metod, Multivariable Adult's Statement Assessment Model, pozwoliła sędziom na najbardziej trafną ocenę prawdziwości zeznania (na poziomie 85,86% dla zeznań SR oraz na poziomie 96,06% dla zeznań uzyskanych dzięki zastosowaniu CI). Wyniki uzyskane dla tej metody skłaniają autorów opracowania do rozważenia zasadności dopasowania określonej metody oceny do zeznań uzyskanych za pomocą określonej metody.

Dyskusja

Jak wynika z postępowania badawczego, najbardziej przydatne (obszerne i prawdziwe) zeznania wyodrębniono dzięki zastosowaniu techniki odtwarzania kontekstu w czasie uzyskiwania materiału badawczego, a następnie jego weryfikacji za pomocą metody MASAM. Wniosek ten jest niezwykle ciekawy, gdyż do tej pory rozważano skuteczność metod przesłuchania i oceny zeznań wyłącznie niezależnie. Odnosząc się natomiast do przyjętych założeń badawczych, wskazać należy, że założenie pierwsze, mówiące o tym, iż zastosowanie metody swobodnej relacji oraz techniki odtwarzania kontekstu przynosi odmienne rezultaty w zakresie ilości oraz jakości zeznania, zostało potwierdzone statystycznie i wskazało metodę poznawczą jako lepszy sposób uzyskiwania obszernych zeznań. Drugie założenie, zgodnie z którym metoda przesłuchania świadka pozostaje w związku z wynikiem psychologicznej oceny zeznań świadków, dokonanej przy użyciu metody analizy treściowej, również zostało potwierdzone przez wykazanie zróżnicowania w wyni-

kach ogólnych uzyskanych dla różnego typu zeznań. Ponadto okazało się, iż w przeprowadzonym postępowaniu badawczym najbardziej skuteczną drogą do uzyskania rzetelnych informacji jest ocena zeznań uzyskanych w toku Cognitive Interview za pomocą metody MASAM. Dokonując podsumowania powyższych rozważań, należy podkreślić, iż przeprowadzenie przesłuchania w formie wywiadu poznawczego, a następnie analiza treściowa zeznań czy też wyjaśnień za pomocą metody MASAM jest możliwa na gruncie polskiej procedury karnej [28, s. 220]. Tej właśnie okoliczności nie należy tracić z pola widzenia. Tak jak powyżej wykazano, uzyskane wyniki badań są obiecujące i mogą być przedmiotem teoretycznych rozważań, ale dopiero możliwość zastosowania wyżej wymienionych metod w praktyce, a co za tym idzie, ich wpływ na rzeczywisty bieg procesu karnego, jest okolicznością, wobec której nie można pozostać obojętnym. Poza sporem pozostaje, iż przeprowadzone badania miały charakter wstępnego rozpoznania. Jednakże uzyskane wyniki badań, a także możliwość praktycznego stosowania wywiadu poznawczego i MASAM, przemawiają nie tylko za potrzebą kontynuowania badań, lecz także wskazują na istotną rolę psychologii w działaniach zmierzających do realizacji zasad procesu karnego.

Źródła rycin i tabel

Ryciny 1–2: autorzy

Tabele 1–3: opracowanie własne

Bibliografia

- Waltoś S.: Proces Karny. Zarys systemu, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2008.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 28 maja 2010 roku, sygn. akt II Aka 71/10, publ. KZS 2010/6/39, LEX 621377.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 13 lutego 2007 roku, sygn. akt II AKa 164/07, publ. KZS 2008/4/104, LEX 567374.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 30 czerwca 2009 roku, sygn. akt II AKa 130/09, publ. KZS 2009/9/47, LEX 533951.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 02 października 2008 roku, sygn. akt II AKa 276/08, publ. KZS 2009/1/98, LEX 493975.
- Hanausek T.: Kryminalistyka. Poradnik detektywa. Wydawnictwo Polbod sp. z o.o., Katowice 1993.
- Stanik J.M.: Wybrane problemy psychologii zeznań świadków, [w:] Wybrane zagadnienia psychologii dla prawników, L. Tyszkiewicz (red.), Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1986.
- Gruza E.: Psychologia sądowa dla prawników, Wydawnictwo Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2009.
- Holyst B.: Psychologiczne i społeczne determinanty zeznań świadków, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989.
- Rożnowska A.: Zależność spostrzegania osób od płci przedmiotu oraz podmiotu spostrzeżeń, [za:] E. Gruza: Psychologia sądowa dla prawników, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2009.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 14 grudnia 2006 roku, sygn. akt II Akz 29/05, publ. KZS 2007/2/41, LEX 270245.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 4 kwietnia 2013 roku, sygn. akt V KK 20/13, publ. LEX nr 1314493.
- Bull R., Kohnken G., Memon A., Milne R.: The cognitive interview: meta-analysis, „Psychology Crime & Law” 1999, vol. 5, Issue 1, 2.
- Memon A.: Cognitive Interview. A meta-analysis after 25 years, „Psychology, Public Policy and Law” 2010, vol. 16.
- Dando C., Wilcock R., Milne R.: The Cognitive Interview: novice Police officers’ witness/victim interviewing practices, „Psychology Crime & Law” 2009, vol. 15, No. 8.
- Fisher R., Geiselman E.: Memory – enhancing techniques for investigative interviewing, Wydawnictwo Charles Thomas Publisher, Springfield 1992.
- G. Kohnken: The structured interview: A step-by-step introduction, unpublished manuscript, Kiel 1993.
- Wojciechowski B.W., niepublikowana rozprawa doktorska pt. Ocena wiarygodności zeznań świadków przy zastosowaniu psychologicznych i prawniczych kryteriów treściowych, 2012, Uniwersytet Śląski w Katowicach.
- Undeutsch U.: Statement reality analysis, [w:] Reconstructing the past, A. Trankell (red.), Wydawnictwo Norstedt and Soners, Stockholm 1982.
- Steller M., Köhnken G.: Criteria-Based Statement Analysis. Credibility Assessment of Childrens’ Testimonies in Sexual Abuse Cases, [w:] Psychological Methods for Investigation and Evidence, D.C. Raskin (red.), Wydawnictwo Spriger, New York 1989.
- Vrij A.: Wykrywanie kłamstw i oszukiwania. Psychologia kłamania i konsekwencje dla praktyki zawodowej, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Johnson M.K., Raye C.L.: Reality Monitoring, „Psychological Review” 1981, vol. 88.
- Szostek J., Woszczek L.: Wpływ metody przesłuchania poznawczego na rezultaty zeznań świadków, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Marketingu w Chrzanowie, Chrzanów 2010.
- Hanausek T.: Zarys taktyki kryminalistycznej, Wydawnictwo Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1994.
- Stanik J.M.: Z badań nad psychologicznymi uwarunkowaniami wiarygodności świadków, [w:] Świadek w procesie sądowym, S. Waltoś (red.), Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1985.
- Tulving E., Thomson D.E.: Encoding specificity and retrieval processes in episodic memory, „Psychological Review” 1973, Vol 80, no. 5.
- Baddeley A., Godden D.: Context-dependent memory in two natural environments: on land and underwater, „British Journal of Psychology” 1975, vol. 66, no. 3.
- Szostek J., Zbieranek A.: Zastosowanie metody Cognitive Interview w Polskiej procedurze karnej, „Problemy Współczesnej Kryminalistyki” 2012, t. XVI.